

УДК 159.922.8

Юлія Вознюк, асп.
Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ "САМОСТВЕРДЖЕННЯ" У ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена питанню особистісного самоствердження. Теоретичний аналіз сконцентровано на сфері психологічної думки. Виявлено особливості підходів класиків зарубіжної психології та вітчизняних вчених. Підсумовано трактування поняття самоствердження та його психологічних особливостей.

Ключові слова: самоствердження, ідентичність, Я-концепція, "Я-реальне", "Я-ідеальне".

Постановка проблеми. Питання особистісного самоствердження з давніх часів цікавило вчених різних наук про людину: філософії, психології, педагогіки. Поняття "самоствердження" є неоднозначним і тому й зараз залишається важливим у різних сферах людського життя. Особливо у руслі психологічної думки, де центром всіх досліджень залишається людина, особистість, як найбільша цінність. Питання утвердження власного Я безумовно залишається актуальними сьогодні. З часом, динамічними змінами нашого суспільства, людина також піддається змінам. Це зумовлює необхідність постійної роботи особистості над собою, утвердження себе та свого потенціалу у повсякденному житті. Щоб проаналізувати ці процеси неодмінним залишається психологічна спадщина, основа психологічних досліджень. Тому нами визначено актуальність дослідження в історичному і сучасному контекстах зарубіжних та вітчизняних дослідників даного поняття у сфері психології.

Питання особистісного самоствердження були предметом дослідження таких вчених: З. Фрейд, А. Адлер, К. Левін, К. Хорні, Б. Скіннер, Е. Фромм, Дж. Роттер, А. Маслоу, К. Роджерс, Л.С. Виготський, Е. Еріксон, Г.С. Костюк, В. М. Мясіщев, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, Е. Нікітін, Н. Харламенкова, П.А. М'ясоїд, І.Д. Бех, О.В. Безкоровайна, О.Я. Жизномирська, І.П. Маноха та ін.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та узагальненні особливостей поняття самоствердження особистості.

Результати теоретичного дослідження. Проблема самоствердження особистості посідає особливе місце в психології. Ще у ХХ ст. в психологічній науці зріс інтерес до проблем **саморозвитку** особистості. Людина завжди була зацікавлена пошуком смислу життя і розуміння того, з чого складається її щоденне існування. Орієнтирами особистісного розвитку стають такі характеристики, як упевненість у собі, реалізація власних здібностей, активна життєва позиція, прагнення до самовдосконалення, самоствердження і визнання. Для цього необхідний певний особистісний потенціал, достатній рівень розвитку вольових якостей, усвідомлення цілей і цінностей власного життя.

Засновник психоаналізу З. Фрейд першим з учених висунув гіпотезу про неусвідомлені спонукання поведінки людини – інстинкти. Вони, на його думку, є "...остаточною причиною будь-якої активності", у тому числі й процесу самоствердження [1].

Звісно роль підсилюючого механізму самоствердження виконують вищі почуття (моральні, естетичні, інтелектуальні), але також й інстинкт самозбереження, що мобілізує усі ресурси людини для задоволення життєвих потреб.

Засновником психологічної теорії самоствердження особистості вважається А. Адлер, на думку якого, люди завжди прагнуть до переваги (самоствердження). Таке прагнення є вродженим, це "щось, без чого життя людини неможливо уявити". Це фундаментальний мотив, який притаманний усім. А. Адлер вважав прагнення до самоствердження компенсацією, яка виникає у ранньо-

му дитинстві через почуття неповноцінності, що і визначає специфічний для людини "життєвий стиль" [3].

К. Левін вперше здійснив емпіричне дослідження самоствердження. Він експериментально підтвердив адлерівські припущення про зв'язок почуття неповноцінності і рівня домагань особистості. Завдяки експериментам було встановлено головне протиріччя самоствердження: невідповідність між тенденцією встановлювати усе більш високі цілі і тенденцією уникати зайвих зусиль, небажанням зв'язувати себе важкими зобов'язаннями. Цілі мають бути реально досяжними, а сходження до них повинне мати поступовий характер. Якщо помірно підвищення рівня домагань ігнорується, то самооцінка індивіда значно завищена, він звеличує себе над іншими людьми, або самооцінка занижена, а себе людина відчуває малоздібною істотою, вимушеною підкорятися іншим [6].

Е. Еріксон займався проблемою ідентичності. Згідно його концепції, ідентичність – це твердо засвоєний і особистісно прийнятний образ себе [2]. В процесі особистісного розвитку уявлення про себе можуть змінюватися. Що, в свою чергу, впливає на самоствердження особистості. Через кризи і вибори, які їх супроводжують, відбувається розвиток ідентичності людини. Таким чином, криза за Еріксоном означає конфлікт протилежних тенденцій, що виникають як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості і соціальних вимог, які пред'являються індивідові.

Якщо людина проявляє опір, боїться особистісного зростання, то суттєві зміни цінності Я неможливі, суб'єкт продовжує малоефективний, але звичайний спосіб існування і не може стати тим, ким він міг стати. Самоствердження має бути засноване на волі самої особистості, її здатності рухатися вперед і розвиватися.

К. Хорні описує невротизацію особистості, що стосується самоствердження. Під самоствердженням К. Хорні розуміє акт утвердження власного Я або своїх домагань. Згідно К. Хорні, в цій сфері невротика виявляють велику групу заборон: на вираження своїх бажань, власної думки, критики на адресу іншої людини, можливості встановити контакт з людиною за своїм вибором. Невротики не здатні приймати самостійно рішення, мати власну думку, захистити себе від нападів або сказати "ні", якщо вони не хочуть поступитися іншим людям [3].

А. Е. Фромм взагалі розглядав самоствердження як особливий вид агресії, "псевдоагресію" (агресію без лихих намірів). Самоствердження необхідно людині не тільки для провадження певного роду діяльності, але й взагалі для її виживання через змагання в соціальному середовищі. Як зазначає Фромм, людина, перебуваючи в суспільстві, завжди прагне до самоповаги, самооцінки та самоідентифікації, а понад усе боїться бути невизнаною [8].

У напрямку біхевіоризму досвід визначається головним чином у детермінації самостверджувальної поведінки людини. Загальна формула поведінки людини за Б. Скіннером, виглядає так: Стимул – Реакція – Підкріплення. Самостверджувальна поведінка людини має свою закономірність і обумовленість. Поведінка особистості залежить від оперантних дій. Характер самоствердження у людей різний і залежить від минулого досвіду навчання.

А. Бандура основний акцент робить на ролі навчання через спостереження у набутті навичок поведінки, які необхідні для самостверджувальної життєдіяльності. Процес самоствердження людини, вважає Бандура, безпосередньо пов'язаний із саморегулюванням особистості, яке включає в себе самоспостереження, самооцінку і самовідповідь.

Дж. Роттер, висунувши концепцію локусу контролю, виявив, що від знаходження джерела контролю поведінки залежить процес самоствердження особистості. Особи інтернального типу адаптуються і самостверджуються, як правило значно швидше, екстернали ж відчувають певні труднощі, оскільки у більшості випадків схильні спиратися на оточення, а не на свій власний потенціал [1].

У гуманістичній психології особистість розглядається як суб'єкт власного життя, здатний до самореалізації і саморозвитку, як неповторна індивідуальність і найвища цінність. Самоствердження трактується як одна з базових особистісних потреб, як основа самоактуалізації особистості. Воно визначається як прагнення людини до високої оцінки й самооцінки своєї особистості. А. Маслоу підкреслює унікальність людської особистості, пошуку цінностей і смислу існування, а також свободи, яка виражається в самоуправлінні і самовдосконаленні. З його точки зору, людині від народження властиве прагнення самоактуалізовуватися і утверджуватися [5].

Процес особистісного зростання, на думку К. Роджерса, призводить до реалізації потенціалу особистості. "Я-ідеальне" включає все те цінне, що людина хотіла б мати, тоді як "Я-реальне" відбиває власні характеристики "тут" і "зараз". І хоча впродовж життя Я міняється, воно все-таки зберігає природну цілісність, індивідуальність. Відмінності між "Я-реальним" і "Я-ідеальним" і є шлях до саморозвитку і самоствердження [7].

Вітчизняні вчені також проявляли інтерес до проблеми самоствердження особистості. Психологічні теорії, що розглядають питання розвитку і утвердження особистості, звертають увагу на пріоритет її потребо-мотиваційної сфери і сенсо-життєвих орієнтацій.

С.Л. Рубінштейн першим з вітчизняних вчених розгорнув дискусію щодо співвідношення "внутрішнього" і "зовнішнього" чинників у формуванні особистості, а, отже, їх ролі у процесі самоствердження особистості в суспільстві. Для нього регуляторна роль самосвідомості проявляється у внутрішній роботі особистості, у процесі якої вона повинна співвіднести суб'єктивні бажання та можливості і, в кінцевому результаті, прийти до самовизначення у всіх відношеннях зі світом. Він вважав, що зовнішні причини діють через внутрішні умови.

Л.С. Виготський позначив проблему сенсу життя. Він вказував на наявність динамічних смислових систем.

Г. С. Костюк пов'язував самоствердження особистості з розвитком потребо-мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій і діяльністю. Він зазначав, що психічні властивості людини виробляються у діяльності, зазнають у ній різних змін і стають структурами особистості [4].

А. В.М. Мясичев відмічав, що поняття потенціалу в психології є ключовим, і що система стосунків особи до зовнішнього світу і до себе самого - одна з найважливіших проблем розвитку людини.

За Б.Г. Ананьєвим усі прояви індивідуальності певною мірою спираються на природну основу, але вони формуються й удосконалюються у процесі суспільної практики. А. О.М. Леонтьєв був прибічником пріоритету внутрішнього потенціалу в процесі самоствердження.

Цікавим є положення П.А. М'ясоїда стосовно сутності самоствердження особистості та його спрямування. Автор характеризує самоствердження у системі психології вчинку, вказуючи, що якщо психічна норма це тво-

рчість, гармонійний образ світу і найголовніше – вчинок, то відхиленням від норми буде самореалізація на шкоду іншим, конфліктний образ світу, проступок як учинок, котрий суперечить нормам моралі.

Крім того, деякі вітчизняні вчені описують процес самоствердження як основний механізм соціальної активності і саморозвитку особистості.

І.Д. Бех стверджує: "Стратегія конструювання визначення особистості пов'язана з утвердженням активності людини, її свободи", а "свобода виявляється самовизначенням духу людини, її ціннісним орієнтиром" [1]. Він вважає системоутворювальним чинником самоствердження особистості три плани існування людини: її минуле – теперішнє – майбутнє, а особистість – автором вільної дії. Під самоствердженням розуміє престижно-статусну потребу, яка виражається в реалізації первісних потенцій конкретної особистості, утвердження свого "Я" завдяки досягненню певного статусу в соціальній сфері.

Е. Нікітін та Н. Харламенкова дійшли висновку, що самостверджуватися людям примушує хвилювання за своє буття, а через самоствердження люди набувають, утримують або розширюють обсяг свого власного буття.

Особливу роль в процесі самоствердження особистості Е. Нікітін і Н. Харламенкова відводили адекватності самосвідомості, здатності критично оцінювати свої здібності та результати діяльності. На їхню думку "самоствердження – це прагнення до високої оцінки та самооцінки своєї особистості і викликана цим прагненням поведінка" [6]. Підсумковим продуктом самосвідомості є "Я-концепція" – сукупність уявлень індивіда про себе, цілісний образ власного Я, котрий синтезує її самосприйняття такою, якою вона є, хоче бути в ідеалі і має обов'язково стати.

С. Каверін пояснює суть даного феномену у біогенній потребі людини в безпеці, що породжує потребу в самоствердженні, яка має важливе значення у всій ієрархії базисних потреб індивіда. Тобто потреба в самоствердженні виступає узагальненим виразом інших потреб.

Р. Бернс робить висновок, що позитивна Я-концепція визначається трьома факторами: твердою переконаністю в імпонуванні іншим людям, упевненістю у здатності до того чи іншого виду діяльності і відчуттям власної значущості. Позитивна самостверджувальна Я-концепція (Я-успішний, визнаний, маю вплив) сприяє позитивним проявам особистості, ефективній її діяльності, успіхові. Негативна, самозневажлива, самозаперечлива Я-концепція (Я-неуспішний, невизнаний, не маю впливу) погіршує результати, заважає успіхові, може сприяти негативній зміні особистості [1]. Крім того, ядром "Я-концепції" людини є самооцінка, завдяки якій вона оцінює свої здібності, порівнюючи себе з особами, які її оточують, а також, аналізуючи досягнуті результати в процесі своєї практичної діяльності. Вона виробляється в результаті сформованих ціннісних установок. Самооцінка в життєдіяльності людини, як стверджує І. Кон, виражає певний рівень домагань, від якого залежать особливості самоствердження. Якщо людина позбавляє себе необхідності постійно озиратися на думку інших, тоді вона стає самодостатньою і утвердженою, Его припиняє своє існування, а залишається просто цілісна особистість. Потрібно повернутися до себе, прийняти себе таким, який ти є, дозволити собі бути собою.

Самоствердження має дві сторони: зовнішню (прагнення утвердитися в очах ближнього соціального оточення) і внутрішню (прагнення утвердитися в своїй власній думці). Це саморегульований процес. Особистість, здійснюючи вчинки, одержує зворотний сигнал від навколишнього середовища: або про успіх, визнання, або про провал цілей, негативної реакції оточення. У разі успіху, пози-

тивної оцінки особистість відчуває задоволення, визнання, а у разі незадоволення потреб – навпаки.

Отже, самоствердження – це фундаментальна потреба людини в саморозкритті, самовираженні та реалізації особистісного потенціалу. Це одна з базових особистісних потреб, основа самоактуалізації особистості. Самоствердження полягає в прагненні людини до переживання власної цінності, високої оцінки й самооцінки, в прагненні до визнання, переваги, є шляхом від "Я-реального" до "Я-ідеального". Це твердо засвоєний і прийнятний образ себе, своїх домагань.

Для цього необхідний певний достатній рівень волевих здібностей, усвідомлення власної значущості, усвідомлення цілей і цінностей власного буття, належний рівень міребо-мотиваційної сфери.

Певною мірою спирається на природну основу і має інстинктивний характер, але в той же час формується й удосконалюється у процесі суспільної практики та досвіду. Самоствердження залежить від індивідуальних особливостей, здібностей, виховання і можливостей людини.

Особливу роль в процесі самоствердження займає адекватність самосвідомості, здатність критично оцінювати свої здібності та результати діяльності. Особистість утверджується не тільки в певній діяльності, але й взагалі в соціальному середовищі. Проявляється у вираженні своїх бажань, власної думки, здатності приймати самостійно рішення, а також твердій переконаності в імпонуванні іншим людям, або навіть вмінні сказати "ні".

Позитивна самостверджувальна Я-концепція (Я-успішний, визнаний, маю вплив) сприяє позитивному світогляду, ефективній діяльності, успішності. Негативна, самозневажлива Я-концепція (Я-неуспішний, невизнаний, не маю впливу) погіршує самопочуття, результати, заважає людині, може сприяти негативній зміні особистості та викликати хвороби.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Самоствердження – це одна з базових особистісних потреб людини в саморозкритті, самовираженні та реалізації особистісного потенціалу. Через самоствердження люди набувають і розширюють обсяг свого власного буття. Це дозволяє сформувати себе, як особистість, та визначити свою позицію у суспільстві. Важливою метою особистості стає підтвердження власної значущості. Якщо внутрішнє Я не отримує цього підтвердження, то людина відчуває душевний дискомфорт, погіршується ставлення до себе і навколишнього світу. Внутрішнє багатство є передумовою спокою, гармонії, особистісної наповненості. А ось чим скутіше людина відчуває себе, тим частіше буде здаватися даремним бажання самоствердитися і реалізу-

вати себе, навіть може з'явитися протест, що проявляється самовідчуження, нечітким баченням себе та свого майбутнього, або ж взагалі відсутністю інтересу до себе та іншими проблемами, які можуть призвести до різних психологічних розладів.

Можна зазначити, що у зв'язку з розвитком сьогодення, постійними змінами та необхідністю пристосування до них, поняття самоствердження залишається таким, що потребує постійних удосконалень, змін та трансформацій. Відсутність орієнтирів може зробити особистісне самоствердження стихійним, неорганізованим, непродуманим і нереалізованим в повній мірі. Відповідно, аналіз даної проблеми потребує подальших досліджень, які б дозволяли вирішувати питання самоствердження особистісних здібностей, потенціалів та забезпечення духовного здоров'я кожного.

Список використаних джерел

1. Безкоровайна О.В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: монографія / О.В. Безкоровайна – Рівне: Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2009. – 470 с.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон / Пер. с англ. – М.: Издательская группа Прогресс, 1996. – 344 с.
3. Киреева Е.А. Различия типов самоутверждения у мальчиков и девочек подросткового возраста / Е.А. Киреева // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9–6. – С. 1352-1356;
4. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Григорий Силович Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
5. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу; [Пер. с англ. А.М. Татлыбаева]. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
6. Никитин Е.П. Феномен человеческого самоутверждения / Е.П. Никитин, Н.Е. Харламенкова. – СПб.: Алетейя, 2000. – С. 224.
7. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс / Пер. с англ. – М.: Прогресс, Универс., 1994. – 480 с.
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм / Пер. П.С. Гуревич. – М.: Республика, 1999. – 670 с.

References

1. Bezkorovayna O.V. Vykhovannya kultury osobystisnogo samostverzhdeniya v rann'omu yunats'komu vitsi: monohrafiya / O.V. Bezkorovayna. – Rivne: Rivnen. derzh. humanit. un-t, 2009. – 470 p. (in Ukrainian)
2. Erikson E. Identichnost': yunost' i krizis / Erik Erikson / Per. s anhl. M.: Izdatel'skaya hruppa Prohress, 1996. – 344 p. (in Russian)
3. Kireeva E.A. Razlichia tipov samoutverzhdenia u mal'chikov i devochek podrostkovoho vozrasta // Fundamental'nye issledovaniia. – 2014. – № 9–6. – P. 1352-1356 (in Russian)
4. Kostjuk H.S. Izbrannye psikhologicheskie trudy / Hrihoriy Silovich Kostjuk. – M.: Pedahohika, 1988. – 304 p. (in Russian)
5. Maslou A.H. Motivatsiia i lichnost' / A.H. Maslou; [Per. s anhl. Tatti-baeva A. M.]. – SPb.: Evraziia, 1999. – 478 p. (in Russian)
6. Nikitin E.P., Kharlamenkova N. E. Fenomen chelovecheskoho samoutverzhdeniia. – SPb.: Aleteiia, 2000. – P. 224 (in Russian)
7. Rodzhers K.R. Vzhliad na psikhoterapiiu. Stanovlenie cheloveka: Per.s anhl. – M.: Prohress, Univers., 1994. – 480 p. (in Russian)
8. Fromm E. Anatomiiia chelovecheskoy destruktivnosti / Erih Fromm / Per. P.S. Hurevich. – M.: Respublika, 1999. – 670 p. (in Russian)

Надійшла до редколегії 02.02.16

Юлія Вознюк, асп.

Ровенский государственный гуманитарный университет, Ровно

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ "САМОУТВЕРЖДЕНИЕ" В ПСИХОЛОГИ

Статья посвящена вопросу личностного самоутверждения. Представлен теоретический анализ проблемы в сфере психологической мысли. Выявлены особенности подходов классиков зарубежной психологии и отечественных ученых. Исследованы способы приближения к определению понятия самоутверждения, определены его психологические особенности.

Ключевые слова: самоутверждение, идентичность, Я-концепция, "Я-реальное", "Я-идеальное".

Julia Voznyuk, post graduate

State Humanitarian University of Rivne, Rivne

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT "PERSONAL COMING INTO BEING" IN PSYCHOLOGY

The article is devoted to the issue of personal coming into being. The personal coming into being interested scientists of philosophy, psychology, pedagogy since ancient times. Theoretical analysis focused on the field of psychological thought. The center of all researches in psychology is a person, the identity, as the highest value. We found the features of approaches of researchers of classical psychology and domestic scientists. The issue of personal coming into being was the subject of scientific research S. Freud, A. Adler, K. Lewin, C. Horney, A. Maslow, C. Rogers, L. Vyhotskiy, E. Erickson, G. Kostyuk, A. Nikitin, N. Harlamenkova, O. Bezkorovaina etc.

We analyzed their views. We can generalize that the personal coming into being is a fundamental human need for self-disclosure and realization of personal potential. This is one of the basic and very important personal needs. The personal coming into being is the human desire for a sense of own values and recognition. This requires a sufficient level of self-confidence, awareness of the goals and values of own live, adequate motivation.

However, we can note that analysis of the concept of the personal coming into being needs constant attention, because of the development of the present, constant changes and the need to adapt to them.

Keywords: a own coming into being, identification, self-concept, real Self, ideal Self.